

КОМЕРЦІЙНИЙ РИЗИК ЯК ОЗНАКА ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ МІНІМІЗАЦІЇ

COMMERCIAL RISK AS A FEATURE OF THE ACTIVITY OF COMMERCIAL BUSINESS ENTITIES: CURRENT TRENDS AND LEGAL MECHANISMS OF MINIMIZATION

Антошкіна В.К., д.ю.н., доцент,
професор кафедри права юридичного факультету
ПВНЗ «Європейський університет»
orcid.org/0000-0003-2136-3073

Рассомахіна О.А., к.ю.н., доцент кафедри права
юридичного факультету
ПВНЗ «Європейський університет»
orcid.org/0000-0003-2862-8169

Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи комерційного ризику як ключової ознаки діяльності комерційних суб'єктів господарювання та елементу їх правового статусу в умовах сучасної трансформації правового регулювання господарської діяльності. Проаналізовано теоретичні підходи до сутності підприємницьких та господарських ризиків, їх співвідношення з принципом самостійності суб'єкта господарювання та економічною природою комерційної діяльності. Розмежовано поняття правовий статус та господарсько-правовий статус суб'єкта господарювання. Показано, що діяльність «на власний ризик» є не лише елементом нормативного визначення підприємництва, а й фундаментальною характеристикою правового становища суб'єктів господарювання, яка визначає межі їхньої автономії та відповідальності. Узагальнено наукові підходи до формулювання поняття, ознак та класифікації комерційних ризиків, що виникають у процесі господарювання.

Окрему увагу приділено сучасним правовим механізмам мінімізації комерційних ризиків, серед яких виділено страхування, договірні інструменти, належну практику корпоративного управління та внутрішній контроль ризиків. Досліджено роль договірних конструкцій у перерозподілі ризиків між сторонами та важливість формування ефективної системи ризик-менеджменту для забезпечення стійкості бізнесу. Обґрунтовано, що розвиток правового регулювання комерційної діяльності вимагає комплексного підходу, який охоплює як оновлення нормативної бази, так і формування культури управління ризиками. Зроблено висновок, що осмислення комерційного ризику як правової категорії є необхідною умовою підвищення передбачуваності та стабільності господарської діяльності в сучасних умовах.

Метою статті є дослідження поняття та сутності комерційних ризиків у сфері комерційного господарювання; практичних аспектів управління такими ризиками; а також визначення правових заходів мінімізації комерційних ризиків.

У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, національне законодавство та аналітичні матеріали.

Ключові слова: правове регулювання, правовий статус, комерційна діяльність, підприємництво, суб'єкти господарювання, економічна автономія суб'єкта, господарські рішення, комерційні ризики, управління ризиками, мінімізація ризиків.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of commercial risk as a key feature of the activities of commercial business entities and as an element of their legal status in the context of the modern transformation of legal regulation of economic activity. Theoretical approaches to the essence of entrepreneurial and economic risks, their correlation with the principle of autonomy of a business entity, and the economic nature of commercial activity are analysed. The concepts of legal status and economic-legal status of a business entity are differentiated. It is demonstrated that operating "at one's own risk" is not only a component of the statutory definition of entrepreneurship but also a fundamental characteristic of the legal position of business entities, determining the boundaries of their autonomy and responsibility. Scientific approaches to defining the concept, characteristics, and classification of commercial risks arising in the course of economic activity are summarised.

Particular attention is paid to modern legal mechanisms for minimizing commercial risks, including insurance, contractual instruments, sound corporate governance practices, and internal risk control. The role of contractual arrangements in reallocating risks between the parties and the importance of forming an effective risk-management system to ensure business resilience are explored. It is substantiated that the development of the legal regulation of commercial activity requires a comprehensive approach that encompasses both the renewal of the regulatory framework and the formation of a risk-management culture. It is concluded that understanding commercial risk as a legal category is a necessary condition for enhancing predictability and stability of economic activity under contemporary conditions.

The purpose of the article is to examine the concept and essence of commercial risks in the sphere of commercial economic activity, to analyse practical aspects of managing such risks, and to identify legal measures for minimizing commercial risks.

The research is based on general scientific and special legal methods of analysis, as well as on national legislation and analytical materials.

Key words: legal regulation, legal status, commercial activity, entrepreneurship, business entities, economic autonomy of the entity, business decisions, commercial risks, risk management, risk minimization.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах динамічного розвитку ринкової економіки та глобальної конкуренції особливого значення набуває вивчення комерційних ризиків як невід'ємної складової діяльності комерційних суб'єктів господарювання. Комерційні ризики визначають ймовірність майнових втрат або недоотримання прибутку, що виникає під час здійснення господарської діяльності через непередбачувані зміни ринкових умов, дії конкурентів, управлінські рішення,

коливання фінансових показників, воєнні дії та інші фактори.

Разом із тим у теорії та практиці господарювання існує значна невизначеність стосовно правової характеристики комерційного ризику: чи розглядати його як ознаку діяльності комерційного суб'єкта, як економічний інструмент планування та управління, як об'єкт правового регулювання, чи як елемент або ознаку правового статусу суб'єкта господарювання. Часто в практичній діяльності

суб'єктів господарювання ризик обмежується виключно фінансовими наслідками або управлінськими проблемами, що ускладнює правове забезпечення мінімізації ризиків, а отже, і ефективне функціонування господарюючих суб'єктів.

Актуальність дослідження сутності та ознак комерційного ризику підсилюється сучасними трансформаціями правового регулювання підприємницької діяльності в Україні, зокрема скасуванням Господарського кодексу та запровадженням нового законодавства, що регулює корпоративні та майнові відносини юридичних осіб. Це створює потребу у системному науковому аналізі комерційних ризиків, виявленні сучасних тенденцій їх виникнення та розробці ефективних правових механізмів мінімізації, що забезпечують стабільність та прибутковість діяльності комерційних суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність обраної теми. У сучасному світі багато вчених досліджують питання виокремлення, класифікації, оцінки, аналізу ризиків у діяльності суб'єктів господарювання. Серед них, як вчені-юристи, так і вчені-економісти. Питанням ризиків підприємницької діяльності тривалий час приділялася увага таких вчених, як В.М. Гайворонський, В.П. Жушман, В.К. Колпаков, Н.О. Саніахметова, В.М. Селіванов, В.С. Щербина. У наш час на проблеми ризиків економічної та господарської діяльності звернули увагу М.М. Великанова, П.М. Дудко, К.Ю. Палащенко, Т.В. Мірзоева, О.Д. Балан, М.О. Старенький, Ю.С. Ремига та інші.

Зважаємо ці дослідження актуальними та необхідними, зважаючи на мінливий характер законодавства у сфері комерційної діяльності та потребу ефективного управління комерційними ризиками комерційних суб'єктів господарювання. Результати робіт зазначених авторів свідчать про досить складний характер економічних та правових проблем, пов'язаних із управлінням ризиками у діяльності комерційних суб'єктів господарювання.

В умовах постійної невизначеності та нестабільності економічного та суспільного середовища дослідження сутності комерційних ризиків залишаються актуальними. Як у науці цивільного права, так і у науці господарського права досі бракує комплексного та системного підходу до визначення ознак та правової природи комерційних ризиків підприємницької діяльності, їх правильного відмежування від інших видів ризиків господарської діяльності та визначення правових механізмів їх мінімізації. Проблема мінімізації комерційних ризиків під час воєнних дій також часто залишається невирішеною.

Метою статті є дослідити поняття та сутність комерційних ризиків у сфері комерційного господарювання; дослідити практичні аспекти управління даними ризиками; а також визначити правові заходи мінімізації комерційних ризиків.

Виклад основного матеріалу. Комерційний ризик – невід'ємна характеристика самого процесу господарювання. Сьогодні комерційні ризики є невід'ємною ознакою будь-якого комерційного суб'єкта, що виникає через невизначеність та ймовірність втрат у процесах виробництва, реалізації товарів/послуг, фінансових операцій та прийняття рішень, адже головна мета комерційної діяльності – це обмін цінностями заради прибутку, що завжди пов'язано з ризиком не досягти його або зазнати збитків, на відміну, наприклад, від неприбуткових організацій.

Комерційний ризик є ознакою комерційних суб'єктів господарювання, а не будь-яких суб'єктів господарювання в цілому. Виходячи з практики, суб'єкти підприємництва найчастіше розуміють під комерційним ризиком ймовірність отримання прибутку або настання збитків у процесі господарської діяльності. Комерційний ризик не виникає авто-

матично у всіх юридичних чи фізичних осіб, а лише у тих, які здійснюють підприємницьку діяльність. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року № 124-VIII ризик – це можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу.

Сутність комерційного ризику визначається наступними ознаками: 1) невизначеність – результат комерційних операцій не завжди можна передбачити (зміни попиту, цін, закупівель); 2) ймовірність – існує ризик недоотримання запланованого прибутку або фактичних збитків; 3) зв'язок із підприємницькою або комерційною господарською діяльністю – виникає у процесі виробництва, реалізації товарів, наданні послуг, виконанні робіт.

Більшою мірою комерційний ризик сприймається як ознака комерційних суб'єктів господарювання та їх діяльності, але у класичному розумінні не є елементом їхнього правового статусу. Дана ознака характеризує сутність або тип діяльності суб'єкта – підприємницька діяльність з ризиком прибутку чи збитків. Натомість елемент правового статусу – це правова характеристика, яка закріплена законодавством і визначає права, обов'язки (правосуб'єктність) та юридичну відповідальність суб'єкта. Комерційний ризик вказує на специфіку діяльності: участь у господарських операціях із можливістю прибутку або збитків. Водночас в окремих випадках ризик може впливати на визначення обсягу прав та обов'язків певного суб'єкта, а інколи навіть бути закріплений у законі як складова відповідальності та обов'язків суб'єкта, а відтак має певний зв'язок із його правовим статусом. Зазначимо, що такі, передбачені законом, випадки не завжди безпосередньо стосуються саме комерційних ризиків та комерційних суб'єктів.

У сучасній правовій доктрині, особливо після прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX комерційна господарська діяльність визначається через мету отримання прибутку, самостійність та несення комерційного ризику. У зв'язку з цим розкриття комерційного ризику як юридично значущої ознаки діяльності суб'єкта безпосередньо пов'язано із його правовим статусом. Після переходу до системи регулювання господарської та підприємницької діяльності на основі Закону № 4196-IX та ЦКУ посилюється роль договірних механізмів у цьому процесі, дещо змінюється підхід до відповідальності у сфері господарювання, ризик стає чіткішим критерієм комерційної діяльності.

Цікаво, що ч.1 ст.20 ГПК України визначає комерційну господарську діяльність (підприємництво) як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється юридичними особами та фізичними особами-підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Така ознака комерційної діяльності як діяльність на власний ризик означає, що за порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, вимог до якості продукції й інших правил здійснення господарської діяльності суб'єкти господарювання самостійно несуть відповідальність, передбачену законодавством України, тобто суб'єкти підприємницької діяльності беруть на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності [1, с. 9]. Це означає самостійність виконання ними своїх обов'язків та самостійне несення ними відповідальності. Водночас однією із засад господарської відповідальності є саме принцип власного комерційного ризику, який є складовою комерційного розрахунку як методу комерційної господарської діяльності [1, с. 50, с. 57].

У своїй публікації М.Г. Ісаков звернув увагу на чотири основні етапи процесу наукового розуміння підприємни-

цтва: 1) XVII-XVIII ст. – основна увага у визначенні підприємництва зосереджувалась на ризику, який очікує підприємця в процесі здійснення підприємницької діяльності (Р. Кантільон, Ф. Найт); 2) пов'язаний з іменем Й. Шумпетера, який наголошував на інноваційності як основній рисі підприємництва; 3) вчені досліджували поліфункціональну модель підприємництва та особисті риси підприємця (Л. Мізес, Ф. Хайек, І. Кірцнер); 4) цей етап характеризується перенесенням акценту на управлінський аспект в аналізі дій підприємця (Е. Дж. Долан, Д. Ліндсей, Кемпбелл Р. Макконнелл) [2].

Ряд вчених у сфері права та вчених-економістів продовжують перелік ознак комерційної господарської діяльності: інноваційний та творчий характер; соціально відповідальний характер; особиста майнова відповідальність; постійне самовдосконалення та розвиток. Діяльність комерційного суб'єкта на власний ризик означає його самостійність у прийнятті господарських рішень, при цьому він особисто несе економічні наслідки цих рішень у вигляді позитивних або негативних результатів. Тож комерційний ризик – це неминучий супутник самостійної діяльності, тобто суб'єкт самостійно несе відповідальність за наслідки своїх рішень. Без самостійності не було б власного ризику, бо хтось інший вирішував би і відповідав за результат. Таким чином, самостійність і комерційний ризик є взаємопов'язаними характеристиками діяльності: самостійність породжує ризик, а ризик є проявом самостійності у господарській діяльності.

Правовий статус – це загальна характеристика правового положення будь-якого суб'єкта (правоздатність, дієздатність, відповідальність, гарантії тощо), яка є універсальною категорією. Натомість господарсько-правовий статус – це спеціальний різновид правового статусу, який стосується тільки суб'єктів господарського права та суб'єктів господарювання (комерційних і некомерційних) і включає: 1) господарську правосуб'єктність; 2) право на здійснення господарської діяльності у певних організаційно-правових формах; 3) майнову основу господарювання; 4) внутрішню організаційну структуру та систему органів управління; 5) порядок створення, реєстрації, припинення суб'єкта; 6) участь у ринкових відносинах; 7) комерційний ризик як елемент діяльності для комерційних суб'єктів господарювання; 8) відповідальність у сфері господарювання. Фактично, для комерційних суб'єктів господарювання категорія правовий статус проявляється саме у формі господарсько-правового статусу. Якщо розглядати комерційний ризик як інституційну характеристику суб'єкта комерційного господарювання, що визначає його автономію, розподіл відповідальності, порядок взаємодії з контрагентами, механізми захисту і страхування, то ризик стає не лише характеристикою діяльності, а частиною правового становища такого суб'єкта у системі господарського права. Хоча більш академічно правильно розглядати комерційний ризик як ознаку комерційної господарської діяльності.

Комерційні суб'єкти господарювання (комерційні юридичні особи та ФОП, які ведуть підприємницьку діяльність) самостійно приймають рішення про участь у господарських операціях і несуть ризик втрат або прибутку. У некомерційних суб'єктів (наприклад, бюджетних установ, громадських організацій, державних органів) ризик як такий формально відсутній, бо вони не прагнуть отримати прибуток і їхня діяльність визначається іншими цілями. Слушною є думка П.М. Дудко та К.Ю. Палажченко, що передумовами ризику є наявність невизначеності та прийняття рішення суб'єктом господарювання. Під час прийняття рішення у керівника виникає два альтернативні варіанти – ризикований і надійний, який гарантує збереження досягнутих результатів, тому ризики в цілому можна класифікувати за багатьма факторами [3, с. 80].

Комерційні ризики комерційних суб'єктів господарювання – це ймовірність виникнення майнових втрат

або недоотримання очікуваного прибутку у процесі здійснення ними основної господарської діяльності, зумовлена непередбачуваними змінами ринкових умов, поведінкою контрагентів і конкурентів, управлінськими рішеннями, фінансово-економічними коливаннями чи іншими зовнішніми та внутрішніми факторами, що можуть призвести до відхилення фактичних результатів діяльності від запланованих. Наприклад, суто комерційними ризиками є брак клієнтського попиту; обмеження або відсутність товарно-матеріальних цінностей від постачальників.

Саме тому деякі фахівці, розглядаючи поняття комерційних ризиків у системі господарських ризиків, відносять їх до різновиду маркетингових ризиків та пов'язують з недопоставкою продукції і невиконанням фінансових зобов'язань [4, с. 220].

Комерційні ризики за своєю природою не є вимогами взагалі та не є безспірними правовими вимогами і не завжди збігаються з правовими ризиками. Комерційні ризики – це економічна категорія, яка відображає ймовірність отримання прибутку або збитків у процесі підприємницької діяльності та має такі ознаки: 1) це різновид внутрішніх ризиків суб'єкта підприємницької діяльності; 2) виникають із факторів, що впливають на господарську діяльність: коливання цін, нестача попиту, неплатоспроможність контрагентів, форс-мажор; 3) можуть не бути правовими, бо, як правило, не передбачають безпосередньо обов'язку боржника щось зробити або виплатити. У контексті розмежування комерційних та правових ризиків зазначимо, що комерційний ризик може включати правові ризики, але не всі комерційні ризики є правовими. Так, ризик падіння попиту – це економічний, а не правовий ризик, а ризик невиконання договору контрагентом – це економічний та правовий ризик одночасно.

Комерційні ризики як ознаку комерційного господарювання можна охарактеризувати наступним чином: 1) є критерієм розмежування комерційних та некомерційних господарюючих суб'єктів; 2) передбачають існування в межах комерційних суб'єктів господарювання управлінських структур, які постійно аналізують ризики для мінімізації негативних наслідків; 3) наявність процесу управління ризиками як ключового елементу управління, що допомагає приймати обґрунтовані рішення та забезпечувати стабільну роботу бізнесу.

Стосовно способів мінімізації комерційних ризиків слушно зауважили П.М. Дудко та К.Ю. Палажченко, що мінімізація ризиків – це лише один із заходів запобігання негативному впливу ризиків на діяльність суб'єктів господарювання і що головною проблемою системи управління ризиками для суб'єктів господарювання є відсутність комплексного системного підходу, тому суб'єктам господарювання слід самим самостійно розробляти заходи і засоби запобігання ризикам у своїй діяльності [3, с. 84].

На нашу думку, зниження комерційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання можливе за допомогою комплексного застосування різних механізмів, що поєднують економічні, правові та організаційні інструменти. Так, страхування дозволяє компенсувати потенційні фінансові втрати від непередбачуваних подій, мінімізуючи негативний вплив ризиків на ліквідність і платоспроможність суб'єкта. Договірні механізми, зокрема включення умов форс-мажору, штрафних санкцій та гарантій відповідальності, забезпечують правовий захист інтересів сторін і сприяють передбачуваності виконання зобов'язань. Водночас ефективне корпоративне управління дозволяє розподілити ризики всередині організації, встановити системи внутрішнього контролю та прийняття рішень, що зменшують ймовірність помилок управлінського характеру та підвищують стійкість бізнесу в умовах нестабільності ринку. Синергія цих підходів створює системний механізм мінімізації комерційних ризиків, підвищуючи ефективність і стабільність діяльності господарюючого суб'єкта.

Серед способів зниження комерційних ризиків для суб'єктів господарювання Ю.С. Ремига пропонує: 1) пошук партнерів, які добре знають ринок та мають достатні фінансові ресурси; 2) звертатися до послуг зовнішніх консультантів; 3) створити спеціальний резервний фонд для самострахування; 4) передати частину ризику іншим особам через механізми страхування. На думку науковиці, кожний господарюючий суб'єкт здатен самостійно випрацювати систему управління ризиками в межах своєї організації, виходячи із особливостей внутрішньої структури управління. Для цього доцільно створити службу управління ризиками у вигляді окремого структурного підрозділу юридичної особи, яка розробить програму управління ризиками і здійснюватиме їх оцінку та аналіз [5].

Висновки. Комерційний ризик – це фундаментальна характеристика комерційного господарювання, досить складна категорія, що відображає прагнення до отримання прибутку в умовах невизначеності ринку.

Комерційний ризик є ознакою комерційних суб'єктів господарювання, оскільки він визначає їхню здатність до

підприємницької діяльності та самостійного господарювання з метою отримання прибутку.

Пропонуємо розглядати комерційний ризик водночас як сутнісну ознаку комерційної діяльності, так і інституційний елемент господарсько-правового статусу комерційного суб'єкта, який визначає межі його майнової відповідальності, автономію та характер його правосуб'єктності.

Комерційні ризики є внутрішніми для суб'єкта підприємництва у правовому розумінні, оскільки впливають з його самостійного ведення діяльності «на власний ризик». Водночас їхніми джерелами можуть бути як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на результати господарської діяльності.

Комерційні ризики не є вимогами взагалі та не є безспірними правовими вимогами. Комерційні ризики частково можуть бути правовими ризиками, але не всі вони є правовими. Правовий аспект комерційного ризику проявляється, коли ризик комерційної господарської діяльності пов'язаний із ймовірними юридичними наслідками, наприклад, порушенням договору або законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О.П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. Одеса, 2021. 166 с.
2. Ісаков М.Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю. *Форум права*. 2011. № 4. С.332-339. URL: <https://globus.ua/press/publ/item-37>.
3. Дудко П.М., Палажченко К.Ю. Ризики підприємницької діяльності та їх мінімізація в ринковій економіці. *Актуальні проблеми інноваційного розвитку кластерного підприємництва в Україні* : матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 березня 2019 р., м. Київ). Київ : КНУТД, 2019. С. 79-85. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/14756/1/Cluster2019_P079-085.pdf.
4. Мірзоева Т.В., Балан О. Д., Старенький М.О. Щодо сутності господарських ризиків у контексті змінних реалій сьогодення. *Сталий розвиток економіки*. 2025. №1 (52). С. 218-223. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-30>.
5. Ремига Ю.С. Система управління комерційними ризиками в діяльності підприємства. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2012. № 34. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/2528/2518>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.11.2025
 Дата публікації: 28.11.2025